

2016 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *B. SZABÓ JÁNOS*
ÁRPÁD HONFOGLALÓINAK 9–10. SZÁZADI
HATALMI SZERVEZETE
- *SUDÁR BALÁZS*
A ZSARNÓCAI CSATA (1664)
– TÖRÖK SZEMMEL
- *MIHALIK BÉLA VILMOS*
A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR
VÁLASZTÓFEJEDELEMSÉG GONDOLATA
- *TÓTH FERENC*
EGY FELVILÁGOSULT URALKODÓ
GONDOLATAI A FELVILÁGOSODÁS ELŐTT
- *ABLONCZY BALÁZS*
BARÁTH TIBOR PÁRIZSI ÉVEI
(1930–1939)
- *HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN*
SZEMPONTOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI FALUKUTATÓK VIZSGÁLATÁHOZ

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- B. Szabó János: Árpád honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete
steppetörténeti párhuzamok tükrében 355
- Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata
a 17. század végén 383
- Tóth Ferenc: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt.
Lotaringiai Károly herceg *Politikai testamentuma*, a magyar történelem elfelejtett forrása 409
- Ablonczy Balázs: Ördögszekéren. Baráth Tibor párizsi évei (1930–1939) 429
- Horváth Gergely Krisztián: Műhelyek, pályák, módszerek.
Szempontok a két világháború közötti falukutatók vizsgálatához 451

MŰHELY

- Pósán László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában 465
- Sudár Balázs: A zarnócai csata (1664) – török szemmel 475

DOKUMENTUM

- Jakó Zsigmond műhelyéből (*Sajtó alá rendezte: Jakó Klára*) 483

MÉRLEG

- Szigetvár, 1566. Konferenciabeszámoló (*Kármán Gábor*) 493

Jakó Zsigmond műhelyéből*

A határokon túli magyar történetírás szerepéről

Az egykori Magyarország szétdarabolásával a magyar történettudomány addigi sok évszázados egysége is fokozatosan megbomlott. Ennek természetes következményeként az egyes országcsonkok magyar történetkutatása az anyaországtól, de egymásától is eltérő útra kényszerült. Ezek az eltérések azonban a kisebbségi lét első évtizedeiben alig voltak észlelhetők, de a II. világháború után, a kommunista diktatúrák kiépülése során mindenhol felgyorsultak, és 1989-re végzetes következményekkel fenyegető, veszedelmes méreteket öltöttek. Attól is félni lehetett, hogy az idősebb kutatonemzedék kihalása rendjén a magyar tudományosságtól szinte légmentesen elzárt kisebbségi történetírást a hatalomnak szellemében is sikerül megrontania a politikai és ideológiai nyomás kíméletlen eszközeivel. Bár a határokon túli magyar történetírás alakulását mindegyik országcsonkban alapvetően a kisebbségi helyzet határozta meg, a közös vonások és torzulások mellett helyi sajátosságok is kitermelődtek. Ezúttal csak az általam legjobban ismert erdélyi fejlődésről kívánok szólni.

1918 és 1940 között Erdély magyar történetkutatása még nem érzekelte igazán helyzetze gyökeres megváltozását. Továbbra is az egyetemes magyar történettudomány részének tekintette magát, és különállását időleges kényszerűségnek vélte. A szakemberek tömeges kivándorlásával lehetőségei ugyan jelentős mértékben beszűkültek, de a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos gyűjteményeinek kisajátításáig az érzékelhető változások jó ideig inkább mennyiségi természetűeknek voltak minősíthetők. Csak a legélesebb szeműek vették észre, hogy a perifériára szorításnak előbb-utóbb minőségi következményei is jelentkezni fognak. Az új utakra lépett akkori magyar történetírástól való lemaradást azonban 1940 és 1959 között az önálló magyar egyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Tudományos Intézet tervszerű munkájával jórészt sikerült annyira behozni, hogy a szaktudásból a marxista vulgarizálás ellenére megmaradjon valamennyi a legnehezebb évtizedek túléléséhez.

* Jakó Zsigmond születésének századik évfordulója alkalmából adjuk közre két, eddig publikálatlan írását. Mindkettő az 1990-es évek közepén született (az egyik 1996-ban Budapesten, a milicentennárius történészkonferencián, a másik 1997 nyarán, Marosvásárhelyen hangzott el, ez utóbbi a Kemény Zsigmond Társaságban tartott székfoglaló előadásként). Az elhangzott előadások szerkesztett, ahol szükségesnek véltük, ott jegyzetelt változatát adjuk közre, megjegyezve, hogy az elsőből részletek jelentek meg a *Magyar Nemzet* 1996. augusztus 6-i számában.

A gyökeres változás a magyarországi történettudománnyal való kapcsolatokban azután indult meg, hogy a kommunizmus és a marxizmus mind Magyarországon, mind pedig Romániában egyeduralomra jutott. Ebben a folyamatban a Román Kommunista Párttal karöltve gyászos szerepet játszott a magyarországi párt is azzal, hogy érdektelenséget nyilvánított a kisebbségi nemzetrészek sorsát illetően. Ez az az időszak, amikor Budapest történészei csak Bukaresttel tartottak kapcsolatot, és ha véletlenül valaki közülük elvetődött Kolozsvárra, leprásokként elkerülte az ottani magyar historikusokat, velük hivatalosan legfeljebb orosz nyelven merészelt levelezni. Az erdélyi tudományos témákat pedig az anyaországban tabuként kerülték „a szomszédok érzékenységre” való tekintettel. Szerencsére a magyarországi történészek nagy többsége nem osztotta és nem is vette figyelembe saját hivatalosságának bárgyú álláspontját, mert világosan látta, hogy a budapesti közömbös internacionalizmus egyenesen bátorítja a szomszédok történetírásában a nacionalista túlzások terjesztőit. Ennek megfelelően többségük magánemberként tőle telhetőleg mindent megtett a határokon túli magyar történészek talpon maradásáért.

A kisebbségi magyar történetkutatók tehát két tűz közé kerültek. Saját országuk tudománya gyanakodva vizslatta minden lépésüket és elzárkózott befogadásuktól, a magyarországi tudománypolitika pedig lemondott róluk, kirekesztette őket a magyar tudomány művelői közül, és jövőjüket saját országuk egyre agresszívabb történettudományába való beilleszkedésben képzelte el. Mindennek következtében ekkor lettünk mi a hivatalos szóhasználatban román történészekké, vagy legjobb esetben magyar nemzetiségű román történészekké (istoric român de naționalitate maghiară). Ez az elnevezés azonban korántsem jelentette a magyar kutatók befogadását egyenrangú munkatársakként. Főként Erdélyben nélkülözhetetlen sajátos szakmai ismereteik, nyelvtudásuk miatt levéltárakban, könyvtárakban, bizonyos intézményekben egy ideig szükség volt reájuk, de csak rabszolgamunkásokként, „négerekként”. Igazi tudományos karrierhez a diktatúra kiteljesedése után önmaguk részben vagy egészében való feladását is elvárták tőlük. Hasonlóképpen azt is, hogy tudományos viták esetén ők legyenek a román álláspont lehangosabb védelmezői, illetve magyar nevükkel fémjelezzék a román–magyar kapcsolatok meghamisított ábrázolásait. A kommunista Magyarország érdektelensége folytán és az idősebb magyar szakemberek helyzetének láttán az ambiciózus, minden áron érvényesülni akaró fiataljaink egyre inkább – sajnos jogosan – úgy érezhették, hogy a tudományos pálya és a magyarság vállalása összeegyeztethetetlen egymással, tehát választaniuk kell a kettő közül. A többségi történetírás beteges gyanakvásának és elzárkózásának, valamint a diktatúra hirtelen bukásának, illetve a magyar politika kedvező irányú fokozatos változásának köszönhető, hogy az erdélyi magyar történészek közül, a körülmények ellenére, csak néhányan adták el magyarságukat egy tál nagyon is zsizsikes lencséért.

Előbbi szemlénkből kiderülhetett, hogy az erdélyi magyar történetírás megmaradása és további fejlődése – a határokon túli többi régióéhoz hasonlóan – háromnegyed évszázad keserves tapasztalatai szerint egyedül csak abba a természetes közegébe való visszakapcsolással biztosítható, amelyikből egykor erővel kiszakították. Ez a reintegráció azonban a magyar tudományosság egységének és oszthatatlanságának pusztá kinyilvánításával aligha lesz megvalósítható. Ezért a

határok mindkét oldalán tudatosan és keményen meg kell dolgozni, hiszen sok évtizedes külön élet következményei varázsigék mormolásával nem múlnak el máról holnapra. Például nekünk, határokon túliaknak, gondoskodnunk kell arról, hogy fiataljaink éppen olyan járatosak legyenek Magyarország történetében, annak forrásanyagában, az azok hasznosításához szükséges módszerekben és ismeretekben, mint az anyaországi kutatók. Különben nem lehetnek egyenértékű munkásai az egységes magyar történettudománynak. Ezzel párhuzamosan saját országuk történetírásának többségi kollégáikkal azonos szinten álló szakértőivé is kell válniuk. Mindkettőhöz azonban hosszadalmas, kitartó felkészülés szükséges. Ez az újra egységesült magyar történetírás azonban gazdagabb és színesebb lesz az 1918 előttinél, mert határokon túli művelői révén értékesíteni tudja a szomszéd népek kutatóinak a Kárpát-medence múltjára vonatkozó hasznosítható eredményeit és mindazokat a külföldi indíttatásokat, hatásokat, módszereket is, amelyek szomszédaink munkásságát tették sikeresebbé.

Világosan látnunk kell, hogy teljesen tőlünk függ, mennyit hasznosítunk az egységes magyar történettudomány javára abból az ismeretanyagból, amelyért a kisebbségi magyar történészek személyileg olyan kegyetlenül megszenvedtek. Ha jól gazdálkodunk ezzel a szellemi tőkével, a szétszakítás kényszerűségeiből kisorsolhat az az új integráló szerep, amelyet a Kárpát-medencében valójában csak a magyar történettudomány tölthet be. Mégpedig az alábbi okokból:

1. Egyedül a magyar história érdekelt abban, hogy továbbra is egységként foglalkozzék az egész Kárpát-medence múltjával, hiszen az 1918-ig egyben Magyarország történetével azonos. A fejlődés egészét tehát hovatovább egyedül a magyar szakemberek fogják ismerni.

2. A határokon túli magyar kutatók személyében csak a magyar históriának vannak kellő számban és minden történeti korszakra vonatkozóan az egykori magyar állam és mai szomszédai történetében, nyelvében, szakirodalmában egyaránt járatos és szakszerűen kiképzett kutatói. A kisebbségi magyar történetírás ugyanis csak úgy létezhet, ha egyszerre kötődik országáé és nemzete történettudományához. Ez a kettős kötődés ugyan valójában természetes adottság lenne számára, mégis kikényszerített, mert – legalábbis Erdély esetében – a kisebbségiek előtt a többségi történettudomány intézményi keretei napjainkra ténylegesen bezárultak. A hivatásos történészek között magyar ma már alig akad. A magyar historikusok megélhetése általában nem kutatómunkájukon alapszik, és jelenleg Mohamed koporsójaként lebegnek a magyar és a román történetírás között, noha mindkettőjükhez való kötődésük lenne a természetes és kívánatos. Az erdélyi magyar történetkutatásnak a román tudományosság 1918 óta nem adott szerepet az ország múltjának feltárásában, nem létezőnek tekintette, és politikai rendszerektől függetlenül állandó gyanúval, ellenségeként kezelte. Legfeljebb egyes személyeket volt hajlandó elismerni szakértőkként.

3. A Kárpát-medence régebbi történetének írásos forrásviszonyai különleges előnyöket biztosítanak a magyar történészeknek, mert rajtuk kívül egyre kevesebben ismerik az e forrásokat létrehozó egykori intézmények működését és az általuk írásban használt nyelveket, különösképpen a magyart és a németet, hogy a latinról ne is szóljunk. Például az erdélyi román történészek között is alig akad olyan sze-

mély, aki nyelvileg és főként szakmailag felkészült lenne a magyar nyelvű levéltári anyag felhasználására, jóllehet Erdélyben a 16. század közepétől fogva a magyar volt a domináns írásnyelv. A források tekintélyes része megnémult az ország többségi történetírása számára. Hasonló a helyzet a magyar nyelvű szakirodalommal is.

4. A trianoni béke teljesen esetlegesen szabdalta szét az egykori Magyarország történeti forrásörökségét. Mindegyik utódállam területén van a többiekre vonatkozó iratanyag is. Bár így az érdekeltég kölcsönös lenne, ma már csak a magyar történészeknek van olyan-amilyen áttekintése a létező forrásanyag egésze felett. És ebben a határokon túli magyar kutatóknak is van némi érdemük.

5. A magyar történettudomány nem térhet ki azoknak az alapfeladatoknak a vállalása elől, amelyek elengedhetetlenek a Kárpát-medence múltjának szakszerű tanulmányozásához. Kézikönyvekre, összefoglalásokra, monográfiákra, de főként országos jellegű források kiadására gondolok. Természetesnek kell elfogadnunk, hogy szomszédaink legfeljebb a nekik jutott terület forrásaival, helyi kérdéseivel foglalkoznak, és egyetlen kiszakított rész alapján, többnyire az összefüggések kellő ismerete nélkül tesznek szükségszerűen ingatag érvényű megállapításokat. Nyilvánvaló döreség lenne szomszédainktól várni például a középkori országos oklevélkorpusz, a magyar országgyűlési emlékek, a magyar kormányzattörténet, egyháztörténet, történeti földrajz stb. elkészítését. Pedig ezek nélkül, az azonos munkaeszközök, forrásismeret és kritikai módszerek hiányában hiú remény a magyar és a szomszédos történetírások közötti feszültségek enyhülését, a magyar múlt értékelésében lényeges változást várni. Bár ezeknek az említett munkáknak elvégzése a Kárpát-medence történetének mindegyik szereplőjét segítené saját múltja jobb megismerésében, komoly érdekeltég, kellő szakértelem és kompetens szakembergárda csupán a magyar történettudományban adott. Nem utolsósorban éppen a határokon túli magyar történetírás létezése révén.

Nem kívánom tovább szaporítani a szót, mert ennyiből is világosan kitűnik, hogy a határokon túli kisebbségi kutatás reintegrálódása természetes közegébe: a magyar tudományosságba egyaránt hasznos mind Magyarország, mind pedig szomszédai tudományosságának. A szomszédok az 1918 előtti korok, Magyarország pedig a kisebbségi sorba került magyar nemzetrészek újabb történetét illetően egyaránt ráutaltak az együttműködésre. A kisebbségi magyar történetírás, kettős kötődése révén, az együttműködés szükségének kölcsönös felismerése után juthat igazán fontos szerephez a megújult magyar történettudományban. Jövendő főfeladatát a magyar történetírást illetően annak előmozdításában látom, hogy a magyar történelem ezután se zsugorodjék össze a mai Magyarország történetére, hanem a magyar nemzet egészének történelme maradhasson. A magyarok által a szomszédok históriájának teendő leghasznosabb szolgálat viszont a közös forrásörökség feltárásában való közreműködése, valamint a tudományos eredmények mindkét irányban való közvetítése lehetne. A határokon túli virágzó magyar történetírás lehetne a természetes összekötő kapocs Magyarország és szomszédai történetkutatása között, és ez segíthetne az egymásra utaltság, az együttműködés szükségének felismerésében is. A mostani előjelek ugyan egyáltalában nem biztatók ebben a tekintetben, de ha hiszünk tudományunkban és az emberi értelemben, remélnünk kell, hogy egyszer ezt is elhozza az idő.

Addig is azonban élnünk kell minden szomszédainkénál messze kedvezőbb lehetőségeinkkel, melyeket részint az előttünk járóktól örököltünk, részint pedig a határokon túliak izzadtak ki számunkra, mint a kagyló az igazgyöngyöt a homokszem miatti gyötrődésében. Itt a páratlan alkalom, hogy szolgálatainkkal ténylegesen nélkülözhetetlenné tehesük magunkat a Kárpát-medence történetkutatásában. Rajtunk áll, hogy akarunk és tudunk-e élni a lehetőséggel, hogy sikerül-e a rosszat, a szétszakitottságunkat a jövőben tudományosságunk javára fordítanunk vagy sem.

Magyar történetkutatás Romániában

Különös megtiszteltetés számomra, hogy az erdélyi magyar irodalom nagy múltú testülete, a Kemény Zsigmond Társaság, bár nem vagyok a szűkebb értelemben vett irodalom művelője, munkásságomat figyelmére méltatta és tagjainak sorába fogadott. Annál is inkább értékelnem kell a Társaság elismerését, mert jómagam kutatási témáim megválasztásával, vizsgálódási módszereimmel tudatosan igyekeztem és igyekszem magamat megkülönböztetni azoktól, akik divatok és változó irányokból jövő elvárások után igazodva elmoszák a publicisztika, az esszé, sőt a szépirodalom és a történettudomány között húzódó határvonalakat. Például mindig kártékony megtevesztésnek tartottam és tartom ma is azt a napjainkban egyre szélesebb körben elharapódzó nézetet, miszerint a művelődéstörténet a történettudomány keretein kívül esik, külön diszciplína, melynek művelőin nem kérhető számon a forráskutatás és a korszerű történeti vizsgálódás módszertani szabályainak szigorú betartása. Az utóbbi évtizedek történeti tárgyú írásművei számtalan mehökkentő példával készítették arra, hogy szakirodalmi tevékenységemet ne álcázzam másnak, mint ami valójában, és maradjak meg a legszigorúbb értelemben vett szakkutatás területén, ne engedjek a közönségsiker csábításainak. Mindez azonban részemről sohasem jelentette a szakközlemények igényes megfogalmazásának elhanyagolását. Vallom a történész kötelezettségét arra vonatkozóan, hogy módszeresen elvégzett vizsgálódásainak önmagukban esetleg száraz eredményeit is mindenki számára megemészthető, nyelviileg igényes, lehetőleg vonzó irodalmi köntösben kell közzétennie, ha azt akarja, hogy a história továbbra is közvéleményt formáló tényező maradjon.

A szépíró és a historikus alkotómunkája egyébként némileg rokon egymással, mert a történésznek is nem létező, rég eltűnt világot kell annak gyér maradványai-ból saját képzelőerejével új életre keltenie. Amíg azonban a szépíró fantáziája szabadon szárnyalhat, a történésznek a töredékes adatok és szigorú kutatási módszerek korlátai között sokirányú egyeztetés kötelezettségétől kordában tartva kell alkotótevékenységét végeznie. A korszerűen dolgozó történésznek egyrészt a források feltárása, kritikai ellenőrzése, valamint a rekonstrukció területén a természettudományos vizsgálódások elmélyült aprólékosságával és pontosságával kell dolgoznia; másrészt viszont alkotóművésznél kell lennie a hajdan volt valóság megelevenítéséhez, és sokoldalúan kulturált személyiséggel szükséges rendelkeznie a néma adatok torzítatlan, helyes értelmezéséhez; végül írói vénára és nyelvi

igényességre is szüksége van eredményei közérthető, világos és élvezetes előadásához. Ezért is sorolták egyesek régebben a történelmet a művészetekhez. A történész tehát – ha érdemes erre a névre – nagyon felelős, többrétű, összetett és az irodalommal is kapcsolatban álló munkát végez.

Mai székfoglalóm tárgyául nem egy szűk kört érdeklő szaktudományi kérdést választottam, hanem olyan aktuális témát, ami talán számíthat az erdélyi magyar értelmiségiek többségének érdeklődésére, hiszen ki-ki saját bőrén tapasztalhatta, hogy mennyi bajt okozhat a múlttal való foglalkozás, ha visszaélnek vele. Arról kívánok tehát szólni, hogy az adott körülmények között lehet-e szerepe Romániában a magyar történetkutatásnak, és ha igen, akkor miben állhatna az. Amit a következőkben elmondok, nem több egyéni véleménynél. Némi súlyt azonban mégis kölcsönözhet e véleménynek az, hogy olyan szakembertől származik, aki több mint fél évszázada tevékeny részese mind a romániai, mind pedig a magyarországi történetkutatásnak, és kisebbségi historikusként végigjárta azt a buktatókban bővelkedő, rögös utat, melyet ez a tudomány szak a kommunista diktatúra idején országunkban megtett.

A történelem álarcába bújva a politika korábban is sokat vétkezett, de a gátlástalan propagandát és az uszító nacionalizmust csak a marxizmus tette egyeduralgóvá Románia történetírásában. Az elmúlt évtizedekben a tudományos igényű román történetkutatás szinte teljesen elvérzett, mert művelői egymást túllícitálva igyekeztek kiszolgálni a hatalom politikai igényeit. Ez a helyzet a diktatúra bukása után sem változott lényegesen. Ehhez művelőinek fertőzöttségét kellene megszüntetni. A lélek fertőtlenítése azonban nem olyan gyors művelet, mint az emberi testé. Ehhez nagyon hosszú idő szükséges, de akkor is ritkán jár teljes sikerrel.

A tudományos igényű román történetkutatás jelenlegi válságát azonban az is tovább súlyosbítja, hogy korábban sem nézett szembe komolyan azokkal a változásokkal, amelyek helyzetében és feladataiban 1918 óta bekövetkeztek. Ezt megelőzően természetesen a román nép múltjának vizsgálatát tekinthette egyedüli feladatának. Ettől fogva azonban a különböző fejlődésű és népességű tartományokból álló román állam történetével kellett volna foglalkoznia. De erre nemcsak felkészülve nem volt (és nincs ma sem), hanem vissza is riadt ettől a feladattól, mert a források bizonyosságai összeegyeztethetetlenek voltak preconcepcióival. A román történetírás valójában nem akart és ezért nem is tudott mit kezdeni azzal a gazdag forrásanyaggal, amely Erdélyben birtokába került. Pedig ennek hasznosításához a magyar és a szász történetírásban készen rendelkezésre állott volna a szükséges szakértelem. Jól felfogott saját érdeke azt diktálta volna, hogy a nemzetiségek önismereti igényeit kamatoztassa a megnagyobbodott román állam történetírása javára, de az együttműködés keresése helyett a magyar és a szász műhelyek munkájának akadályozására, sőt megbénítására törekedett; ezeket máig nem hasznosította az ország tudományosságában, és erejét Erdélyben arra az eleve reménytelen kísérletre pazarolja, hogy a források ellenében írjon új történelmet. Mindezzel a román történetkutatás önmaga alatt vágta el a fát, és ma már nehezebb körülmények között kell új utakra lépnie, mint akkor tehette volna, amikor még létezett Erdélyben szász tudományosság és a magyar kutatói kapacitás is sokszorosa volt a jelenleginek.

Ez tehát a történettudomány kendőzetlen helyzete országunkban. Ennek a jelenlegi helyzetnek a további fenntartása vagy módosítása azonban nem nemzetiségi szakemberekre, hanem egyedül a román tudománypolitikára tartozik, hiszen a döntés haszonélvezője vagy kárvallottja szinte kizárólagosan a román kutatás lesz. Ez az egész kérdés ugyanis az erdélyi magyar történetírás szempontjából majdhogynem érdektelennek mondható, hiszen öt kirekesztettsége saját útjára kényszerítette, hogy a magyarországi vagy az emigrált szász Erdély-kutatásról ne is szóljak.

Napjainkban azonban még nagyon messze vagyunk attól, hogy országunk illetekesei felismerjék, miszerint a nemzetiségi kutatás virágzása – legalábbis Erdély viszonylatában – mekkora segítséget jelenthetne a román történetkutatásnak, hogy kilábolhasson mostani válságából és felzárkózhassék az európai história mai szintjéhez. Ezért nekünk, erdélyi magyar historikusoknak, akik szűkebb pátriánk, Erdély múltjának feltárásában együtt szeretnénk dolgozni román kollégáinkkal is, többre nincsen módunk, mint konkrét példák útján újból és újból figyelmeztetni az előnyökre, amelyekkel a valóságos helyzet tudomásul vétele a román tudományosságot kecsegteti.

Engedjék meg, hogy két konkrét példával érzékeltessem Önöknek, hogy tulajdonképpen miről is van itten szó. Először Románia írásos történeti forrásanyagának összetételéről, majd pedig a román művelődést Európához fűző szálak feltárásának egyik módjáról kívánok szólni.

Nem csupán a művelt román nagyközönség, hanem román kollégáink is azt hiszik, hogy Románia történeti forrásanyagának jellegét a bizánci művelődési körben keletkezett cirill betűs irományok határozzák meg, és a fiatal kutatókat is ennek megfelelően készítik fel a pályára. Ezzel szemben az a valóság, hogy az 1918-ban megnagyobbodott ország múltjának iratörökségében a latin íráskultúra emlékei dominálnak, és a bizánci hozomány mennyiségileg eltörpül az előbbi mellett. Ismeretes, hogy az íráshasználat a bizánci egyház és művelődés által uralt balkáni területeken messze elmaradt a Kárpátokon inneni latin írásgyakorlat méreteitől. Ennek következményeként a mai Románia 1800 előtt keletkezett történeti forrásanyagának hozzávetőlegesen 80–90%-a erdélyi provenienciájú. A történetkutatás valóságos körülményei tehát alapvetően különböznek attól, ami a román köztudatban él, és a szakemberek is viszolyognak a valósággal való szembenézéstől, noha ezzel saját munkájuk sikerességét akadályozzák. De a szavak helyett beszéljenek inkább maguk a számok.

Ioachim Crăciunnak a Román Akadémia kiadásában megjelent alapos bibliográfiája¹ szerint a jelenlegi Romániának az 1800 előtti időkből összesen 467 elbeszélő forrása (krónikák, emlékiratok, naplók stb.) ismeretes. Ezekből 54 mű Moldvára, 43 Havasalföldre, 370 pedig Erdélyre vonatkozik. A 370 erdélyi forrás pedig nyelvileg így oszlik meg: 155 magyar, 104 német, 90 latin, 16 román, 5 pedig egyéb nyelven íródott.

Még ennél is jobban kidomborodik az erdélyi forrásviszonyok meghatározó jellege, ha Románia régebbi (1800 előtti) okleveles, illetve egyéb levéltári forrásai-

1 Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României. Sec. XV–XVIII. Întocmit de Ioachim Crăciun și Aurora Ilieș. (Cronicile Medievale ale României I.) București, 1963.

nak provenienciájára fordítjuk figyelmünket. Damian P. Bogdan becslése szerint² Románia történetírása a 14–18. századból körülbelül 7000 ószláv nyelvű oklevél-szöveggel rendelkezik. Ebből 11 darab erdélyi provenienciájú. Az ószláv okleveleken kívül a 16. századtól kezdődően természetesen román nyelven írott cirill betűs oklevelek, levelek (missilisek) és ügyiratok is maradtak reánk, de ezek száma az 1700 előtti időkből legfeljebb néhány százra tehető. A Kárpátokon túli országrészekből megközelítőleg ugyanennyi magyar nyelvű és természetesen latin betűs irat szintén ismeretes ugyanebből az időszakból román kibocsátóktól. Ezzel szemben Erdélyből a 11. század elejétől fogva (pontosabban 1023-tól kezdődően) a külön fejedelemség megalakulásáig (1542-ig) legalább 30–35 ezer latin nyelven írott, latin betűs oklevél és ügyirat ismeretes. Ehhez járul 1700-ig hozzávetőleg újabb 150 ezer szöveg. Ez utóbbiaknak megközelítőleg egyik fele már magyar nyelven, a másik fele pedig latinul és németül íródott.

A 18. századi gyarapodás üteme a különböző kategóriákhoz tartozó erdélyi levéltárakból vett példákkal világítható meg, mert darabszinti kimutatás általában nincs az állam kezelésébe került iratanyag mennyiségéről. Az 1690-től számítható Habsburg-korszak legfőbb kormányhivatalainak levéltárai közül az Erdélyi Udvari Kancelláriáé a legkisebb terjedelmű, de az 1690–1848 közötti időszakból ez is 3424 fasciculus ügyiratot és 343 kötet hivatali segédkönyvet tartalmaz. Ha egy fasciculusra, illetve segédkönyvre csupán 330 lapot számolunk, akkor is több mint egymillió ívlapra becsülhető ennek az egyetlen levéltárnak az anyaga, noha ez teljesen eltörpül a Főkörmányszék vagy a Kincstartóság ügyiratömege mellett.

A gazdasági csúciszerv, a Thesaurarius két részlege közül egyedül a bányakincstári osztálynak 3000–4000 darab volt a 18. századi évi aktaforgalma. Ez pedig ügyiratonként a minimális 3–4 levéllel számítva is évenként körülbelül 10–15 ezer ívlap terjedelmű iratömeget jelent.

Városi levéltáraink közül nem Szeben, Kolozsvár vagy Marosvásárhely tekintélyes iratörökségét választottam példának, hanem a középmezőnyben elhelyezkedő Dés levéltárát. Ennek a provinciális központnak 1235-től kezdődően maradt meg az iratanyaga, és 1718-ig 510 oklevelet számlál. Ugyanitt az Állami Levéltár [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára] kimutatása szerint az 1721–1878 közötti időszakból 73 499 ügyirat és 42 878 darab melléklet, tehát összesen 116 373 irat található.

A vármegyei levéltárakban reánk maradt forrásanyag méreteit ismét egy közép-szerű együttessel, Torda megye irathagyatékával kívánom példázni. Ennek újkori fejlődése a következőképpen alakult. A 17. századból csupán körülbelül 200 darab irat maradt meg napjainkig. A 18. század első hat évtizedéből körülbelül 4000 ügyirattal (körülbelül 10–15 ezer lappal), az 1763–1790 közötti időszakból viszont már 20 594 ügyirattal (körülbelül 80–90 ezer lappal) lehet számolni. Más vidéki és városi törvényhatóságok levéltárában végzett becslések szerint ezek anyaga a 18–19. szá-

2 Damian P. Bogdan: Din paleografia slavo-română. In: Documente privind istoria României. Introducere. I. București, 1956. 114.; *Uő*: Diplomatica slavo-română. In: Documente privind istoria României. Introducere. II. București, 1956. 15.

zad fordulójától kezdve évente és egyenként legkevesebb 1000–1500 ügyirattal növekedett. Tekintve az erdélyi városok, megyék, székely és szász székek viszonylag nagy számát, a 18. század végétől fogva csupán e levéltáraknak az évi gyarapodása 50–60 ezer ügyiratra (körülbelül 150–200 ezer lapra) tehető. És akkor még nem szóltam a magyar és a szász egyházak kezén vagy a nagybirtokok gazdálkodása-igazgatása kapcsán a családi levéltárakban felhalmozódott irattömegekről.

Gondolom, felesleges e számokat tovább sorolnom annak bizonyítására, hogy a mai Románia történeti forrásviszonyait Erdély határozza meg, és pedig akkora mértékben, hogy ezt a román történettudomány fejlődésének veszélyeztetése nélkül nem ajánlatos továbbra is figyelmen kívül hagyni. Ez az irtatlan irattömeg azonban a román történészek számára jószerével megközelíthetetlennek mondható. Ma már ugyanis a fehér hollónál is ritkább a magyarul, latinul és németül megfelelően tudó, szükséges paleográfiai, nyelvtörténeti ismeretekkel rendelkező román kutató. De nem kisebb a hiány az olyan historikusokban sem, akik ennek az ország többi részétől különböző intézmények, kultúrák, struktúrák által létrehozott erdélyi forrásanyagnak a tudományos hasznosításához nélkülözhetetlen szakismertekkel fel lennének vértelve.

Azt hiszem, ezek után felesleges tovább szaporítanom a szót ama kijelentésem alátámasztására, miszerint az erdélyi magyar történetkutatás virágzása a román történettudománynak is érdeke lenne. A fenti tények nyomán azonban minden gondolkozó főben fel kell merüljön két kérdés: 1. Mennyi lehet a tudományos értéke az olyan történelmi megállapításoknak, amelyek – legalábbis Erdélyt illetően – a létező forrásoknak csak elenyésző töredékén alapulnak? 2. Mikor ismerik fel végre az illetékesek, hogy a román történettudomány számára megoldatlan és szinte megoldhatatlan forrástudományi feladatok ellátására a nemzetiségi tudományosság hasznosítása kínálja a legegyszerűbb és legrealisabb megoldást?

A nemzetiségek önismereti kutatásának azonban nem csupán Románia, tehát az ország, hanem a román nép története is komoly hasznát láthatja. Az erdélyi magyar és szász tudományosság részéről ugyanis közel félezer esztendeje kimutatható az együttélésből és a szomszédságból fakadó komoly érdeklődés a román nép és nyelv irányában. A magyar és a szász kutatók tudományos érdeklődését a románság iránt a 16. században a humanizmus keltette fel. Ez indulásakor a rómaiság helyi emlékeihez, annak dáciai történetéhez kapcsolódott, de szinte már a kezdet kezdetén átterjedt a latinnal rokon nyelvet beszélő román lakosságra, és elsőként hirdette annak római eredetét. A románság származásának ismerete főként az erdélyi kutatóknak az európai tudós világgal való kapcsolata útján jutott el a nyugati tudományosságba.

Az evangélikus erdélyi szászoknak a lutheránus Németországgal, a református és unitárius magyaroknak a polgári Európát megalapozó Hollandia és Anglia művelődésével, a katolikus magyaroknak és németeknek pedig Rómával és Béccsel, továbbá Európa katolikus államaival való eleven kapcsolatai jelentették kezdetben azt a legfontosabb csatornarendszert, amelyen keresztül a jelentkező európai érdeklődés a 18. század elején hiteles információkhoz juthatott térségünk és benne a román nép viszonyai felől. Ezért véljük a régebbi korok román művelődés- és tudománytörténete számára hasznosnak az erdélyi magyar és szász szelle-

mi élet európai kapcsolatainak a jelenleginél jóval alaposabb ismeretét. A nyugati informálódás és a románság európai művelődési és gazdasági összeköttetései ugyanis főként ezen az úton létesültek mindaddig, amíg ki nem épültek a románok közvetlen európai kapcsolatai, előbb az olaszok, majd a 19. század közepétől fogva a franciák irányában. Teljesen érthető tehát, hogy ezt megelőzően a nyugati érdeklődők a román nép és nyelv eredetéről, múltjáról a románsággal kapcsolatban élő erdélyi tudósoktól szereztek be értesüléseiket.

Már csak egyetlen konkrét adatot említek arra, hogy mekkora haszonnal járna, ha a román tudomány az egykori történeti valósággal számolva kutatná európai kapcsolatait. Például Köleséri Sámuelnek (1663–1732) a 18. század eleji európai tudományos világ számos kiváló szereplőjével Londontól Szentpétervárig és Konstantinápolytól Zürichen át Párizsig folytatott tudóslevelezéséből román kollégáink megtudhatnák, hogy ez a történelmet kedvelő szebeni orvos és természetbúvár meghatározó szerepet játszott Constantin Brâncoveanu és Nicolae Mavrocordat fejedelem nyugati irányú tájékozódásában, egy sziléziai tudóssal közösen kétkötetes történeti munkát tervezett kiadni a „román nép dicsőségére”, foglalkozott a román nyelv eredetével, és fontos információkat őrzött meg Dimitrie Cantemir tudományos munkásságáról, illetve közölt ilyeneket nyugat-európai levelezőtársaival.³

A magyar és a szász nyugati kapcsolatok írásemlékei valósággal nyomjelző elemekként szolgálhatnak a román kutatóknak európai szálaik feltárásához. Ehhez csak el kellene dobniuk a tisztánlátásukat akadályozó elfogultságuk ócska szemüvegét, és fel kellene ismerniök, hogy a nemzetiségi tudományossággal való együttműködésük és szemléletváltásuk nélkül – legalábbis Erdély-kutatásukat – aligha sikerülhet tudományos alapokra helyezniök. Persze mindannak, amiket előbb elmondtam, csak abban az esetben van érvénye és értelme, ha tényleg az a célunk, hogy helyreállítsuk a tudományos igényű történetkutatásnak országunkban erősen megtépázódott becsületét. A megoldás – legalábbis Erdélyt illetően – adott a magyar és a most már külföldön folytatódó szász kutatásnak az ország múltja feltárásában való hasznosítása formájában, csak éppen élni kellene vele. Ez azonban – miként előbb mondtam – már nem a nemzetiségi kutatás kérdése, mert mind a magyar, mind pedig a szász történetkutatás, bármi legyen is román kollégáink döntése, már elkötelezték magukat a teljes megújulás mellett, és a saját úton kívánnak tovább haladni.

Ez tehát az én egyéni véleményem a történettudományról általában és különösképpen a romániai történetírás helyzetéről, valamint az erdélyi magyar kutatás lehetséges szerepéről országunk történettudományában.

(Sajtó alá rendezte: Jakó Klára)

³ Azóta nyomtatásban megjelent: Köleséri Sámuel tudományos levelezése (1709–1732). Szerk. Font Zsuzsa. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 2012. (Kölesériana I.)

CONTENTS

STUDIES

- János B. Szabó: The Structure of Power of the Hungarians in the 9th and 10th Centuries in the Mirror of Historical Analogies from the Steppe 355
- Béla Vilmos Mihalik: The Holy See and the Idea of a Hungarian Electorate in the Late 17th Century 383
- Ferenc Tóth: The Thoughts of an Enlightened Ruler before the Enlightenment. The Political Testament of Duke Charles of Lorraine, a Forgotten Source of Hungarian History 409
- Balázs Ablonczy: On the Tumbleweed. The Paris Years of Tibor Baráth (1930–1939) 429
- Gergely Krisztián Horváth: Ateliers, Careers, Methods. New Perspectives for the Study of Village Researchers in the Interwar Period 451

WORKSHOP

- László Pósn: The Changing Image of the Teutonic Order in Hungary during the Reign of Andrew II 465
- Balázs Sudár: The Battle of Zsarnóca (1664) – through Ottoman Eyes 475

DOCUMENTS

- From the Oeuvre of Zsigmond Jakó (*Edited by: Klára Jakó*) 483

REVIEW ARTICLE

- Szigetvár, 1566. Conference Report (*Gábor Kármán*) 493

E számunk szerzői

ABLONCZY BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • B. SZABÓ JÁNOS PhD, tud. munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • **JAKÓ ZSIGMOND** • KÁRMÁN GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIHALIK BÉLA VILMOS PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • PÓSN LÁSZLÓ PhD, habil. egy. docens (Debreceni Egyetem) • SUDÁR BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH FERENC PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható